

KRITIČKI GRAĐANI ILI NEZADOVOLJNI AUTOKRATI? POTPORA DEMOKRACIJI U HRVATSKOJ 1999-2018.

Goran Čular

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: gcular@fpzg.hr

Berto Šalaj

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: bsalaj@fpzg.hr

DOI: 10.20901/an.16.01

Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: studeni 2019.

Sažetak Mijenjaju li se stavovi građana o demokraciji u uvjetima povećane institucionalne nestabilnosti i promjena u stranačkom sustavu u Hrvatskoj u posljednjih nekoliko godina? Nastojeći odgovoriti na to pitanje, autori polaze od koncepta političke potpore demokraciji kakav je izvorno zamislio David Easton, a nadogradili su ga i operacionalizirali Russel Dalton i Pippa Norris. U članku se analiziraju odnos difuzne i specifične potpore demokraciji u Hrvatskoj od 1999. do 2018. i utjecaj na ponašanje birača u oblicima glasovanja za etablirane stranke (lojalnost), nove i marginalne stranke (glas) te apstinencije (izlazak). Analiza obuhvaća sedam vremenskih točaka anketnih istraživanja izbora od 1999. do 2018. i nadovezuje se na druga istraživanja potpore demokraciji u Hrvatskoj. Rezultati potvrđuju da se s vremenom produbio jaz između normativne potpore i zadovoljstva funkcioniranjem demokracije, što se ogleda u povećanju broja kritičkih demokrata i nezadovoljnih autokrata. Premda su obje skupine još razmjerno ravnomjerno raspoređene među etabliranima i novim strankama, ima naznaka da nezadovoljni autokrati sve češće biraju "glas" umjesto "izlaska". Pritom, ukupna slika unutarnje strukture potpore demokraciji nakon 2015. sve više nalikuje na stanje prije velikih institucionalnih promjena 2000, što pridaje posebnu dimenziju političkim promjenama 2015. i 2016. i otvara pitanje o utjecaju uspjeha novih političkih aktera na potporu demokraciji u Hrvatskoj.

Ključne riječi potpora demokraciji, kritički demokrati, nezadovoljni autokrati, izborna ponašanje, Hrvatska

Uvod

Političke procese u Hrvatskoj u protekle četiri godine obilježilo je nekoliko događaja – pojava i jačanje novih, populističkih i prosvjednih, političkih stranaka i aktera, prijevremeni parlamentarni izbori, sve slabija potpora i sve niže razine

ovjerenja građana u političke institucije i *mainstream*-stranke te novi obrazac formiranja vladajućih koalicija – koji se mogu tumačiti kao indikatori sve veće nestabilnosti hrvatskoga političkog sustava. Je li doista tako? Jesu li to uistinu pokazatelji ozbiljne krize demokratsko-ga političkog sustava u Hrvatskoj koja

dopušta da se govori i o počecima dekonsolidacije demokracije ili je zapravo riječ o pojavama koje neće naštetiti demokraciji nego, naprotiv, pridonijeti njezinu jačanju? Što o stanju hrvatske demokracije misle građani?

Stanje demokracije ne propituje se samo u Hrvatskoj nego se o tome vrlo intenzivno raspravlja i u drugim zemljama. Politološke i političke rasprave o demokraciji početkom 21. stoljeća obilježila su dva oprečna stajališta. Neki autori, kao Flinders (2017, 2012¹), ističu kako je demokracija kao načelo organiziranja političkih sustava tijekom 20. stoljeća pobijedila sve svoje neprijatelje i postala dominantnim oblikom političkog ustrojstva suvremenih društava. Potvrde teza o gotovo općoj prihvaćenosti demokracije mogu se naći i u godišnjim izvješćima o stanju demokracije u svijetu koje objavljuje međunarodna organizacija *Freedom House*. U izvješću za 2018. navodi da se od 195 država čak 145 može svrstati u demokratske (*Freedom House* 2019). Istodobno, velik broj istraživača smatra kako su suvremene predstavničke demokracije u ozbiljnoj krizi. Kao glavni indikatori krize ističu se sve slabije sudjelovanje građana u politici, posebice u izborima i strankama, slabljenje identifikacije građana s političkim strankama, izražena erozija povjerenja u političke institucije i sve slabija zainteresiranost za politiku. Neki autori smatraju da je kriza toliko duboka da se može govoriti o kraju modela predstavničke politike i demokracije (Tormey 2015) ili o tome da živimo u dobu postdemokracije (Crouch 2016). Drugim riječima, supostoje dva potpuno suprotna, pesimistična i optimistična, viđenja suvremene demokracije.

Kako objasniti te oprečne pozicije? Je li demokracija još uvijek široko prihvaćena kao najbolje ili makar najmanje loše načelo organiziranja političkog života? Ili je u trenutku svoje najveće domina-

cije, paradoksalno, izgubila potporu velikog broja građana? O stanju suvremene demokracije i o mogućim pravcima budućeg razvoja može se raspravljati iz različitih perspektiva, ali u ovom radu najviše nas zanima odnos građana prema demokraciji u Hrvatskoj. Podupiru li građani i, ako podupiru, u kojoj mjeri demokraciju? O kakvim je vrstama i razinama potpore riječ?

Uz uvod i zaključak, rad je podijeljen na četiri dijela. U prvom dijelu, na temelju pregleda relevantne literature, tematiziramo koncept političke potpore, pri čemu se usredotočujemo na višedimenzionalnost tog koncepta. Uvažavajući činjenicu da je u suvremenima društvenim znanostima u Hrvatskoj najslabija pozornost pridavana normativnoj potpori demokraciji, tematiziramo tu dimenziju potpore, pri čemu nas posebno zanima odnos normativne i specifične potpore demokraciji. U drugom dijelu ekspliciramo četiri istraživačka pitanja na koja želimo odgovoriti. U trećem dijelu opisujemo izvore podataka koje koristimo u analizi i načine operacionalizacije glavnih varijabla. Četvrti dio sastoji se od prikaza i interpretacije rezultata analize. U zaključnom dijelu propitujemo rezultate našeg rada iz perspektive budućeg razvoja demokracije u Hrvatskoj i sugeriramo moguće pravce budućih istraživanja.

Teorijski okvir

Politička potpora dulje od pola stoljeća, još od seminalnih radova američkog politologa Davida Eastona, predmet je istraživanja društvenih znanstvenika, posebice politologa, koji smatraju kako koncept političke potpore može pomoći da se bolje shvate funkcioniranje i djelotvornost demokratskih političkih sustava. Ako se koncept političke potpore promatra iz perspektive teorije demokracije, koju Robert Dahl (1999, 1989¹) opisuje kao područje istraživanja, ana-

lize, empirijske deskripcije i teoretiziranja o demokraciji i demokratskima političkim sustavima, onda se istraživanja političke potpore mogu svrstati u onaj dio te teorije koji se bavi pitanjima uvjeta koji pogoduju razvoju i stabilnom funkcioniranju demokratskih političkih sustava.¹

Koncept političke potpore kao istraživačko oruđe pomoću kojega se analizira i istražuje odnos građana prema demokraciji prvi je politološki sustavno tematizirao David Easton (1965a, 1965b, 1975), koristeći se sistemskom analizom politike i političkih procesa. Easton (1965a: 32) tvrdi kako je glavni cilj političkog sustava donošenje kolektivno obvezujućih odluka o tome kako će se raspodijeliti resursi i vrijednosti u nekoj zajednici. Svaki politički sustav sastoji se od dvaju osnovnih dijelova. Jedan dio čine ulazni elementi preko kojih građani – organizirani u političke stranke, društvene pokrete, udruge, sindikate itd. – političkoj vlasti ispostavljaju svoje zahtjeve, ali i iskazuju potporu sustavu. Drugi dio čine izlazni elementi koje tvori vlast sa svojim institucijama preko kojih ona – u obliku zakona, regulacija, javnih politika itd. – donosi kolektivno obvezujuće odluke. Obvezujuće odluke potom proizvode reakciju građana na ulaznoj strani pa je riječ o dinamičnom procesu.

U ovom radu usredotočit ćemo se na potporu građana političkom sustavu. Prema Eastonu (1975: 436), potpora podrazumijeva "stav kojim osoba izražava svoje orijentacije – povoljne i nepovoljne, pozitivne i negativne – prema određenim objektima. Easton razlikuje opće-

¹ Istraživanje političke potpore kao jednoga od glavnih uvjeta stabilnosti demokratskih političkih sustava na početku je bilo obuhvaćeno širim konceptom političke kulture, koji su u politologiji etablirali američki politolozi Gabriel Almond i Sydney Verba u svojoj knjizi *Civilna kultura* (2000, 1963¹).

nit, difuznu potporu koja se odnosi na vrednovanje onoga što objekt jest, to jest na opće značenje objekta za određenu osobu bez obzira na njegovo aktualno djelovanje, i specifičnu potporu koja je povezana sa zadovoljstvom ili nezadovoljstvom aktualnom djelotvornošću određenih političkih objekata. Politička potpora, bilo općenita bilo specifična, ključna je za osiguranje stabilnosti političkog sustava. Eastonov koncept političke potpore koristili su brojni autori u svojim analizama demokracije (Rose i Mishler 1996; Dalton 1999, 2004; Norris 1999, 2011; Booth i Seligson 2009; Dahlberg, Linde i Holmberg 2013; Armingeon i Guthmann 2014; Foa i Mounk 2016; Campbell 2019).

Za ovaj je rad posebno važan Eastonov uvid u višedimenzionalnost političke potpore. Easton, naime, napominje kako u raspravi o političkoj potpori treba voditi računa o različitim objektima potpore. On razlikuje tri tipa objekata potpore: političku zajednicu, politički režim i političke autoritete. Politička je potpora, dakle, višedimenzionalan fenomen koji seže od općenitih osjećaja privrženosti i pripadnosti političkoj zajednici, odnosno nacionalnoj državi, preko potpore režimu i njegovim institucijama, do specifične podrške određenima političkim autoritetima i vođama. Potpora koja je usmjerena k "nižim" razinama sustava, to jest prema izabranima ili imenovanim dužnosnicima koji su odgovorni za donošenje i primjenu političkih odluka u zajednici, može se označiti specifičnom, dok difuzna ili generalizirana potpora obuhvaća apstraktnije osjećaje prema nacionalnoj državi, njezinim načelima i institucijama.

U novijim je istraživanjima koncept političke potpore razrađivan i dograđivan. Pippa Norris (1999, 2011) prihvaća Eastonovu konceptualizaciju političke potpore, ali smatra kako je potrebno dodatno izdiferencirati razine potpore

režimu. Najveći je nedostatak Eastonova koncepta političke potpore to što ne predviđa da "građani mogu razlikovati različite elemente režima tako da neke podupiru, a druge odbacuju. U praksi se pokazuje da brojni građani razlikuju pojedine razine režima, pri čemu često izražavaju potporu demokratskim idealima, dok su istodobno kritički usmjereni prema funkcioniranju demokratskih sustava u praksi. Građani imaju i prilično jasne prosudbe o različitim institucijama režima pa, primjerice, izražavaju povjerenje u sudstvo, a istodobno ne podupiru parlament" (Norris 1999: 9). Norris smatra da se može govoriti o pet različitih razina potpore – što je postao široko prihvaćen model koji u empirijskim istraživanjima koriste mnogi istraživači – a to su: (a) politička zajednica, (b) načela političkog sustava, (c) performansa, to jest djelotvornost sustava, (d) institucije sustava i (c) politički akteri.²

Norris (1999, 2011) eksplicira i moguće načine operacionalizacije i mjerenja potpore pojedinim razinama. Potpora političkoj zajednici najčešće se mjeri osjećajima pripadnosti zajednici, nacionalnim ponosom i nacionalnim identitetom. Potpora načelima političkog sustava mjeri se privrženošću temeljnim načelima i vrijednostima poretka, pri čemu nas najviše zanima potpora demokraciji kao načelu organiziranja političkog poretka. U empirijskim istraživanjima ta se razina potpore može mjeriti kao općenita potpora, to jest kao privrženost demokraciji kao idealu odnosno najboljemu mogućem režimu, i kao privrženost nekim vrijednostima koje se vezuju za demokratski poredak, kao što su sloboda, participacija, tolerancija, vladavina prava itd. Potpora djelotvornosti najčešće se mjeri zadovoljstvom

² Plauzibilnost te konceptualizacije potvrdila su mnoga istraživanja (primjerice, Dalton 2004; Norris 2011) u kojima su faktorske analize pokazale da građani doista u praksi razlikuju pojedine razine političke potpore.

aktualnim funkcioniranjem demokratskih sustava.³ Potpora institucijama poretka obično se mjeri kao povjerenje u pojedine društvene i političke institucije. Potpora konkretnima političkim akterima mjeri se kao povjerenje u izabrane ili imenovane obnašatelje određenih dužnosti.

U ovom radu oslanjamo se na istraživanja političke potpore zasnovana na konceptualizacijama Eastona i Norris, koja su već primijenjena i u društvenim znanostima u Hrvatskoj. Objavljene studije o političkoj potpori u Hrvatskoj mogu se, ugrubo, podijeliti u dvije skupine. Prvu skupinu čine studije koje se političkom potporom pretežno bave teorijski tako što tematiziraju njezine određene aspekte, poput uloge političke potpore i političkog povjerenja u procesima demokratizacije (Maldini 2006) i demokratske konsolidacije (Maldini 2008) ili odnosa političke kulture, političke potpore i demokracije (Vujčić 1999, 2008). Drugu skupinu čine razmjerno brojni radovi koji, na temelju različitih izvora podataka, analiziraju aktualne razine političke potpore hrvatskih građana (Sekulić i Šporer 1997, 2010; Baloban i Rimac 1998; Čular 2005; Radman 2010; Gvozdanović 2014; Henjak 2017a; Nikodem 2019).

Ako se u obzir uzme višedimenzionalnost koncepta političke potpore, onda pregled spomenutih radova hrvatskih

³ U novijem radu o odnosu građana prema demokraciji, Ferrin i Kriesi (2016) koriste donekle drugačije nazive za ono što Norris označava drugom i trećom razinom političke potpore. Oni razlikuju razumijevanje i vrednovanje demokracije, pri čemu se razumijevanje odnosi na normativne ideale demokracije koje građani iskazuju, to jest na njihove ideje o tome što bi demokracija trebala biti, dok se vrednovanje referira na procjenu o tome koliko su kvalitetno demokratska načela implementirana u vlastitoj političkoj zajednici, to jest na evaluaciju djelotvornosti pojedinih aspekata demokracije u vlastitoj državi.

autora sugerira kako su u dosadašnjima empirijskim istraživanjima najviše tematizirane treća i četvrta razina, odnosno zadovoljstvo aktualnim funkcioniranjem demokracije i povjerenje u institucije, dok je slabije istraživana druga razina koja se odnosi na normativnu, difuznu potporu demokraciji.⁴ Stoga ćemo se u ovom radu usredotočiti upravo na difuznu potporu, pri čemu nas najviše zanima odnos normativne i specifične potpore demokraciji u Hrvatskoj. Drugim riječima, nastojat ćemo istražiti kako hrvatski građani povezuju svoje stavove prema demokraciji kao načelu sa zadovoljstvom ili nezadovoljstvom aktualnim funkcioniranjem demokratskoga političkog sustava.

Istraživačka pitanja

Koristeći se podacima koji su prikupljeni u okviru znanstveno-istraživačkih projekata Fakulteta političkih znanosti, nastojat ćemo odgovoriti na četiri glavna istraživačka pitanja.

Prvo, kakve su bile razine normativne (difuzne) i praktične (specifične) potpore hrvatskih građana demokraciji u razmjerno dugom razdoblju od 1999. do 2018. Pritom koristimo podatke iz

⁴ Stanovita je iznimka rad Krunoslava Nikodema (2019) u kojemu se, korištenjem podataka prikupljenih u okviru trećega, četvrtog i petog vala *European Values Study* za Hrvatsku, analizira autoritarnost u hrvatskom društvu od 1999. do 2018. Kao jedan od indikatora autoritarnosti koristi se potčinjenost autoritetima koji se smatraju uspostavljenima i legitimnima, pri čemu se ta dimenzija operacionalizira u posebnim pitanjima o odnosu građana prema različitim tipovima političkog poretka – demokratskome i autoritarnom političkom sustavu te vladavinama vojske i stručnjaka. Zbog takva načina operacionalizacije, rezultati nisu potpuno usporedivi s onima koje prikazujemo u ovom radu, ali ipak ukazuju na zabrinjavajuće trendove u hrvatskom društvu. Autor posebice upozorava na sve veću sklonost hrvatskih građana autoritarnom obliku vlasti.

sedam vremenskih točaka – 1999, 2003, 2007, 2011, 2015, 2016. i 2018. Zanimaju nas "kretanje" te potpore i eventualne značajne promjene razina normativne i praktične potpore demokraciji.

Drugo, kakva je u tom razdoblju bila razlika između normativne i praktične razine potpore demokraciji. Značajne razlike u potpori dvjema razinama demokracije sugeriraju postojanje onoga što Norris (2011) naziva demokratskim deficitom – pojmom koji se izvorno pojavio u raspravama o Europskoj uniji. Da ona boluje od demokratskog deficita ustanovljeno je uspoređivanjem legitimnosti procesa političkog odlučivanja na razini Europske unije s demokratskim procedurama i standardima u europskima nacionalnim državama. Norris smatra da je taj koncept primjenjiv šire, u svim okolnostima u kojima percipirana aktualna demokratska performansa ne ispunjava očekivanja (aspiracije) građana od ideje demokracije. Odnos između aspiracija i aktualnog zadovoljstva može se, prema mišljenju Norris, promatrati i kao odnos između demokratske *potražnje* i *ponude*. Aspiracije izražavaju potražnju građana za demokracijom, dok percepcija, odnosno vrednovanje performanse izražava zadovoljstvo građana demokratskom ponudom. Potražnja za demokracijom može se operacionalizirati pomoću normativne, a percepcija demokratske ponude pomoću praktične potpore demokraciji. Demokratski deficit nastaje, dakle, onda kada postoji značajan broj građana koji iskazuju aspiracije prema životu u zajednici koja je organizirana prema načelima demokracije, ali su istodobno nezadovoljni načinom funkcioniranja postojećega demokratskog političkog sustava.⁵

⁵ U jednome starijem radu Harry Eckstein (1961) navodi da ravnoteža ponude i potražnje implicira visoku razinu preklapanja aspiracija građana za demokratskom vladavinom i njihova zadovoljstva

Kontinuiranu razliku između razina normativne i praktične potpore – što znači da građani visoko vrednuju demokraciju kao načelo, ali je vrlo velik broj istodobno nezadovoljan njezinim praktičnim funkcioniranjem – moguće je tumačiti na dva načina. Prema "pessimističnom" tumačenju (Foa i Mounk 2016), dugotrajno nezadovoljstvo praktičnim funkcioniranjem demokracije, posebno kada ono opstaje unatoč tome što se na vlasti smjenjuju različite političke opcije, može voditi ka eroziji normativne potpore demokraciji, koja pak može ozbiljno ugroziti samu legitimnost demokratskog poretka. "Optimistična" interpretacija (Klingemann 1999; Norris 1999; 2011) navodi kako je napetost između privrženosti idealu i ocjene stvarnosti zapravo obećavajuća za budućnost demokracije i demokratskih sustava zato što sugerira da postoji značajan broj građana koji su privrženi idealu, ali procjenjuju da suvremene predstavničke demokracije ne funkcioniraju dovoljno dobro. Ti "kritički građani", odnosno "nezadovoljni demokrati" mogu postati snagom koja će tražiti unapređivanje demokracije, to jest "demokratizaciju demokracije". Naravno, dugotrajno nezadovoljstvo praktičnim funkcioniranjem demokracije može usmjeriti građane i ka opciji "izlaska", to jest odustajanja od političkog sudjelovanja i odvesti ih k političkoj otuđenosti.

Treće, kombiniranje odgovora na pitanja o normativnoj i praktičnoj potpori demokraciji omogućava razlikovanje četiriju kategorija građana: (a) onih koji su normativno privrženi demokraciji i zadovoljni su njezinim funkcioniranjem pa ih nazivamo "zadovoljnim demokra-

funkcioniranjem demokratskog sustava. Eckstein tvrdi da ta ravnoteža potiče stabilnost režima i održava politički *status quo*. Ako te ravnoteže nema, režim je fragilniji, a odnose među pojedincima političkim akterima mnogo je lakše mijenjati.

tima"; (b) onih koji su normativno privrženi demokraciji, ali nisu zadovoljni njezinim praktičnim funkcioniranjem te ih nazivamo "nezadovoljnim demokratima", odnosno "kritičkim građanima"; (c) onih koji su neskloni demokraciji, to jest skloni su nedemokratskim rješenjima, i istodobno su nezadovoljni aktualnim funkcioniranjem demokracije, te ih nazivamo "nezadovoljnim autokratima"; (d) onih koji su skloni nedemokratskim rješenjima, ali iskazuju zadovoljstvo funkcioniranjem demokracije, a označavamo ih kao "zadovoljne autokrate". Stoga se naše treće istraživačko pitanje odnosi na analizu "distribucije" hrvatskih građana po tim kategorijama, pri čemu nas posebno zanima kakvi su omjeri među kategorijama i jesu li se ti omjeri mijenjali tijekom vremena.

Posljednje, četvrto istraživačko pitanje temelji se na uvidima politološke literature u ulogu demokratskih političkih institucija, a napose političkih stranaka i stranačkoga natjecanja, u kultiviranju i produbljivanju građanske potpore demokraciji kao poretku. U dijelu političke znanosti koji se bavi političkim strankama taj je odnos postao općim mjestom, a elaborira se kroz jednu od temeljnih funkcija političkih stranaka – legitimiranje demokracije. Političke stranke sposobne su kanalizirati javno nezadovoljstvo u demokratski prihvatljive oblike političkog natjecanja i predstavništva, sustav stranačkoga natjecanja "prirodna" je brana autoritarnim tendencijama, a dugotrajnija izloženost građana stabilnome demokratskom natjecanju postupno potiče prihvaćanje demokratskih vrijednosti čak i kod onih građana koji su izvorno pokazivali sklonosti k nedemokratskim oblicima vlasti. Ako i ne uspiju u "prosvjetiteljskoj" ulozi pretvaranja "autokrata" u "demokrate", političke stranke zadržavaju institucionalni kapacitet kontrole "autokrata" tako da ih trajnije vezuju za sebe i amortizira-

ju pokušaje nedemokratski usmjerenih aktera da ih politički mobiliziraju.⁶

Tome pitanju pristupit ćemo analizirajući izbornu ponašanje četiriju skupina građana, pri čemu nas posebno zanima kako glasuju "kritički demokrati" i "nezadovoljni autokrati". Naime, gledano iz perspektive demokratskoga poretka, postoje velike razlike između stanja u kojemu su sve četiri skupine građana ravnomjerno raspoređene kao birači stranaka od stanja u kojemu bi "nezadovoljni demokrati" ili "nezadovoljni autokrati" bili dominantno biračko tijelo samo nekih stranaka i aktera, posebice onih čija je lojalnost demokraciji upitna. Nadalje, nije svejedno ni koja se od tih dviju skupina građana više politički pasivizira i ostaje izvan dometa demokraciji lojalnih političkih stranaka. Dok se na pasivizaciju, posebice "nezadovoljnih autokrata", može kratkoročno gledati kao na sposobnost sustava da izolira nedemokratske tendencije, dugoročno to stvara otuđeno biračko tijelo koje se u svakom trenutku može mobilizirati za podršku novima protudemokratskim političkim zahtjevima.

S obzirom na činjenicu da su u proteklih dvadeset godina koje su zahvaćene ovim istraživanjem na hrvatskoj političkoj pozornici, pa tako i u istraživanjima na nalaze kojih se oslanjamo, bile prisutne brojne i različite političke stranke, na posljednje istraživačko pitanje nastojali smo odgovoriti tako što smo političke stranke za koje su građani glasovali razvrstali u tri kategorije. Pritom koristimo koncepte njemačko-američkog ekonomista Alberta Hirschmana, koji u svojoj studiji *Izlazak, glas i lojalnost* (2010, 1970¹) koristi pojmove "izlazak", "glas" i "lojalnost" kako bi opisao načine na koje se članovi poduzeća, organiza-

⁶ Način na koji stranke i stranačko natjecanje mogu kultivirati demokratsku potporu, posebice u novim demokracijama, cjeloviti je razmatrao Čular (2005).

cija i država odnosno političkih sustava ponašaju kada se suočavaju s problemima ili krizama u svojim zajednicama. "Izlazak" označava povlačenje iz skupine koja se suočila s problemima, "glas" opisuje stanje u kojemu članovi iznošenjem svojih stavova i razmišljanja žele pomoći u prevladavanju krize, dok "lojalnost" označava izražavanje potpore i privrženosti skupini, odnosno njezinu vodstvu. Ta tri tipa reagiranja mogu se primijeniti i na ponašanje građana u politici, posebice u odabiru političkih stranaka u izborima. Opcija "izlaska" podrazumijeva političku apstinenciju, glasovanje za nove i prosvjedne stranke može se razumjeti kao "glas", dok glasovanje za *mainstream*-stranke znači "lojalnost".⁷ Opisani pristup koristimo u analizi odnosa potpore demokraciji i stranačkih preferencija građana.

Podaci, operacionalizacija i validacija

Podaci koje koristimo u ovom radu prikupljeni su anketnim istraživanjima koja je redovito u vrijeme parlamentarnih izbora od 1990. provodio Fakultet političkih znanosti. Sva su istraživanja terenska, reprezentativna za biračko tijelo u Hrvatskoj i rađena su na višestepnim uzorcima od tisuću i više ispitanika. Pitanja koja zahvaćaju načelnu i praktičnu potporu građana demokraciji uvedena su upitnik 1995, ali je tek od anketnog istraživanja 1999. moguće usporedivo longitudinalno praćenje osnovnih pokazatelja, tako da analiza pokriva sedam vremenskih točaka u posljednjih dvadeset godina. Načelna potpora demokraciji zahvaćena je pitanjem o poželjnosti demokracije u odnosu prema vlasti jednog vođe,⁸ dok se praktična potpora mjeri

⁷ Slično grupiranje koristi Henjak (2017b) u analizi odrednica glasovanja za stare i nove stranke u Hrvatskoj.

⁸ U pitanju koje koristimo za mjerenje normativne potpore ne nude se, kao ni u većini istraživanja drugih autora koji se bave tom

standardnim pitanjem o zadovoljstvu ispitanika demokracijom u Hrvatskoj (v. Dodatak). Zbog analitičkih razloga, pet kategorija varijable "zadovoljstvo demokracijom" svedeno je na tri, i to tako da su odgovori "vrlo zadovoljan" i "uglavnom/donekle zadovoljan" grupirani u kategoriju "zadovoljan", odgovori "vrlo nezadovoljan" i "uglavnom/donekle nezadovoljan" svrstani su u kategoriju "nezadovoljan", a ostavljen je modalitet "ne znam, ne mogu procijeniti". Kako je riječ o vrlo jednostavnu mjerenju načelno kompleksnih koncepata, provedena je dodatna kriterijska validacija za obje varijable. Tako varijabla "vođe-demo-

razinom potpore, konkretna obilježja koja su vezana za demokraciju kao ideal. Takav način mjerenja normativne potpore demokracije nije bez nedostataka, na što su već upozorili teoretičari (v. Canache, Mondak i Seligson 2001). Naime, kako o značenju pojma demokracije postoje prijepori u političkoj znanosti, logičnim se čini da ona može različito značiti različitim ljudima u različitim društvima. Uvažavajući to ograničenje uvjetovano dostupnim podacima, ipak smo koristili "izravan" pristup koji je od ispitanika tražio da na pitanja o normativnoj potpori demokraciji odgovore na temelju vlastitog razumijevanja demokracije. Pritom se, kao na svojevrsnu "olakotnu okolnost", možemo referirati na rezultate istraživanje stavova europskih građana prema demokraciji dobivene u šestom valu *European Social Survey* (ESS). Korištenjem tih podataka, Enrique Hernandez (2016) ustanovio je da pojam demokracije nema kulturno specifično značenje, makar kod europskih građana. Takav rezultat govori u prilog onima koji se moraju oslanjati na jedan opći indikator normativne potpore demokraciji. Premda Hrvatska nije bila obuhvaćena tim istraživanjem, autor navodi kako rezultati sugeriraju da postoji minimalno zajedničko razumijevanje demokracije u različitim dijelovima Europe koje uključuje dva elementa: jednakost pred zakonom i održavanje slobodnih i poštenih izbora. Takvo razumijevanje demokracije, koje autor naziva minimalističkom inačicom liberalne demokracije, vrlo je prisutno u europskim državama, pa se može pretpostaviti da je tako i u Hrvatskoj.

kracija" u najvećem broju vremenskih točaka pokazuje očekivanu povezanost s prvim i jedinim faktorom ljestvice socijalne autoritarnosti (ljestvica suglasnosti s pet tvrdnji koje zahvaćaju različite aspekte autoritarnosti), dok "zadovoljstvo demokracijom" najčešće korelira s prvim, unipolarnim faktorom ljestvice "povjerenje u institucije", koji se može interpretirati kao faktor općeg povjerenja u institucije (v. Dodatak).

Važno je ukazati na bitnu promjenu *timinga* i načina na koja su istraživanja provedena. Prva tri anketna istraživanja (1999, 2003. i 2007) provedena su kao prijeizborna istraživanja, obično dva tjedna prije parlamentarnih izbora, a provodio ih je sam Fakultet političkih znanosti uz pomoć studenata kao obučeni anketara. Ankete su provedene "olovkom i papirom", gdje je ispitanik nerijetko sam ispunjavao anketni upitnik ili je pratio napisana anketna pitanja dok mu ih je anketar postavljao. Ostala su istraživanja provedena kao poslijeizborna – s iznimkom istraživanja 2018. koje nije bilo vezano ni za jedne izbore – u razmacima od mjesec do tri mjeseca nakon parlamentarnih izbora. Ta su istraživanja provodile komercijalne agencije CAPI-metodom, kao čiste strukturirane intervjuue gdje ispitanicima nije odmah ponuđen odgovor "ne znam". Te su metodološke promjene važne zbog dvaju razloga. Prvo, nije moguće jednostavno ustanoviti koliko je kontinuiran pad broja ispitanika koji su odgovarali "ne znam, nisam siguran, ne mogu procijeniti" proizvod stvarnog kretanja u populaciji, a koliko artefakt nastao promjenom načina intervjuiranja. Stoga u interpretaciji nalaza uzimamo u obzir tu mogućnost. Drugo, u dijelu analize gdje se uvode stranačke preferencije, one se mjere na dva načina: kao "namjera glasanja" u prvim istraživanjima i istraživanju iz 2018. (s kategorijom "nisam još odlučio") i kao

"glasovanje" u ostalim istraživanjima (s kategorijom "ne sjećam se"). Obje opcije analitički tretiramo kao rezidualne kategorije na jednak način.

Naposlijetku, određeni odnosi među varijablama nisu samo stvar empirijskog nalaza nego su dio pitanja o valjanosti teorijskih konstrukata. Teorijski se očekuje, kako je prethodno spomenuto, da normativna i praktična potpora demokraciji zahvaća posve različite razine i tipove demokratske potpore. Eastonova (1975) ideja o tome da difuzna potpora sustavu opada, a specifična raste kako se krećemo prema konkretnijima političkim sadržajima i akterima, u kasnijim istraživanjima (Norris 1999, 2011) dobila je određeniji smisao: normativna potpora demokraciji smatra se ponajprije pokazateljem difuzne, a praktična potpora pokazateljem specifične potpore demokraciji. Smisao je ideje o difuznoj potpori upravo to da ona načelno nije ovisna o specifičnoj potpori, to jest da građani mogu biti nezadovoljni funkcioniranjem konkretne demokracije, a da to još uvijek ne utječe na razinu njihove normativne potpore demokratskom sustavu. Ta se pretpostavka potvrđuje i u hrvatskom slučaju. Normativna potpora demokraciji na individualnoj razini u svim je godinama bila samo blago povezana sa zadovoljstvom demokracijom, tako da su u svim godinama, osim 1999, "demokrati" bili nešto zadovoljniji funkcioniranjem demokracije. Premda se povezanost dviju varijabla u različitim godinama kreće od 0,19 do 0,30 (Cramerov V), ona je uglavnom rezultat visokog poklapanja odgovora "ne znam" na objema varijablama, dok razlike unutar osnovnih kategorija neznatno odstupaju od slučajnosti.⁹

⁹ Zanimljive su iznimke 1999, kada su "autokrati" bili znatno zadovoljniji demokracijom, i 2015, kada su znatno zadovoljniji bili "demokrati".

Preliminarna analiza otkrila je i razmjerno visoku ovisnost zadovoljstva funkcioniranjem demokracije u Hrvatskoj o tome je li stranka za koju ispitanik glasuje u trenutku anketiranja na vlasti ili u oporbi. Do sličnih nalaza došli su i drugi autori (Henjak 2017a). Riječ je o tome da se u Hrvatskoj treća razina demokratske potpore (zadovoljstvo funkcioniranjem demokracije) distribuira ovisno o stavovima na petoj, nižoj razini demokratske potpore (povjerenje u konkretne političke aktere). To posredno utječe i na vezu naših četiriju kombiniranih kategorija potpore sa stranačkim preferencijama u drugom dijelu analize. Stoga nalaze naše analize interpretiramo i u svjetlu te činjenice.

Nalazi i interpretacija

Prvo istraživačko pitanje odnosilo se na kretanje razine normativne i specifične potpore demokraciji u Hrvatskoj u promatranom razdoblju. Relevantni podaci prikazani su u tablicama 1 i 2. Zaključak o longitudinalnom kretanju normativne potpore demokraciji u Hrvatskoj opterećen je kretanjem rezidualne kategorije ispitanika koji nisu mogli decidirano odgovoriti na pitanje. Dok je 1999. i 2003. ta skupina ispitanika činila 24 odnosno 27 posto uzorka, u posljednjoj promatranom godini ona je svedena na samo četiri posto. Posljedično, u gotovo cijelome promatranom razdoblju simultano su se povećavali postotak građana sklonijih vođama i postotak građana sklonijih demokraciji. Razlika između "demokrata" i "autokrata" pokazuje da tijekom najvećeg dijela razdoblja, od 2003. do 2016, nije bilo značajnijih razlika na cjelokupnoj slici, dok samo prva i posljednja godina donekle odstupaju, i to u pravcu nešto veće potpore demokraciji. Ako se pak usredotočimo na odnos dviju kategorija, samo su 1999. "demokrati" više nego dvostruko nadmašivali "autokrate" (u omjeru 1 naprama 2,35), dok se u

Tablica 1. Normativna potpora demokraciji u Hrvatskoj, 1999-2018.

% (vertikalni)	1999.	2003.	2007.	2011.	2015.	2016.	2018.
Potrebni su jaki vođe	22,7	30,5	31,7	36,4	39,5	37,8	37,5
Demokracija je uvijek najbolja	53,3	42,5	48,9	52,0	53,2	54,3	58,5
Ne znam, nisam siguran	24,0	27,0	19,4	11,6	7,3	7,9	4,0
Razlika "demokrata" i "autokrata"	30,6	12,1	17,2	15,6	13,7	16,5	21,0
Omjer "demokrata" i "autokrata"	2,35	1,40	1,54	1,43	1,35	1,44	1,56

Izvor: anketna istraživanja Fakulteta političkih znanosti, projekt "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" (arhivirano u Centru za empirijska politološka istraživanja, CEPIS, Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, FPZG).

svim ostalim godinama, uključivši 2018, taj omjer kretao u od 1 naprama 1,35 do 1 naprama 1,56.¹⁰

Sličan interpretacijski problem imaju i drugi autori. Koristeći potpuno drugačiji format pitanja, Nikodem (2019: 397) također bilježi porast autoritarnih tendencija: "Rezultati pokazuju povećanje broja ispitanika koji autoritarni politički sustav smatraju 'dobrim'. Dok je 1999. godine 11,5 posto ispitanika smatralo da je 'dobro' 'imati moćnog vođu koji se ne osvrće na vladu i izbore', 2008. tako je mislilo 28,8 posto ispitanika, a 2018. godine 38,6 posto ispitanika. Porastao je i broj onih koji smatraju da je 'dobro' 'imati vojsku koja vlada državom', sa 5,3 posto u 1999. godini na 20,6 posto u 2018. godini". Međutim, autor navodi i suprotne zaključke: "No istodobno je podrška demokratskom političkom sustavu i vladavini stručnjaka u nazna-

čenom razdoblju ostala visoko izražena i stabilna" (Nikodem 2019: 397). Ako unatoč različitom formatu postavljenih pitanja uspoređujemo pokazatelj "sklonosti vođama" u dvama istraživanjima, rezultati su doista slični, osim što naše istraživanje iz 1999. bilježi dvostruko veću sklonost vođama nego istraživanje Nikodema.

Imajući to na umu, zaključujemo da nema uvjerljivog dokaza o znatnom padu normativne podrške demokraciji u Hrvatskoj u posljednjih dvadeset godina. Važnijim nam se čini nalaz da je najveći dio razdoblja hrvatska demokracija funkcionirala s normativnom potporom od 50 do 60 posto građana, dok je autokratskim oblicima vodstva i politike bilo sklono od 30 do 40 posto građana. Promatrano s pozicije konsolidiranosti demokratskog poretka na razini političke kulture, i to gotovo trideset godina nakon tranzicije u demokraciju, to nije optimističan nalaz.

Nalaz o kretanju praktične potpore funkcioniranju konkretne hrvatske demokracije, prikazan u tablici 2, zasigurno je određeniji. Tijekom cijelog razdoblja bili su brojniji građani nezadovoljni demokracijom od onih koji su njome bili zadovoljni. No, dok je taj odnos od

¹⁰ Mora se imati na umu da je istraživanje 1999. provedeno tijekom druge polovice prosinca, u specifičnim okolnostima kampanje za kritične izbore 2000, što je moglo dodatno utjecati na dominaciju "demokrata". Usporedbe radi, "autokrati" su u istraživanju 1995. činili 26,6 posto ispitanika, razlika između "demokrata" i "autokrata" iznosila je 25 posto, a omjer 1 naprama 1,94, pa sve to ukazuje na nešto slabiju potporu demokraciji nego 1999.

Tablica 2. Praktična potpora demokraciji: zadovoljstvo funkcioniranjem demokracije u Hrvatskoj, 1999-2018.

% (vertikalni)	1999.	2003.	2007.	2011.	2015.	2016.	2018.
Zadovoljan	21,7	35,9	41,6	42,1	46,1	33,2	30,9
Ne znam, ne mogu procijeniti	30,7*	16,3	13,9	4,5	3,9	5,7	3,1
Nezadovoljan	47,7	47,8	44,4	53,3	51,1	61,1	66,1
Razlika zadovoljnih i nezadovoljnih	-26,0	-11,9	-2,8	-11,2	-5,0	-27,9	-35,2
Omjer zadovoljnih i nezadovoljnih	0,45	0,75	0,94	0,79	0,90	0,54	0,47

* Umjesto navedenoga, modalitet je bio "niti zadovoljan, niti nezadovoljan".

Izvor: anketna istraživanja Fakulteta političkih znanosti, projekt "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" (arhivirano u: CEPIS, FPZG).

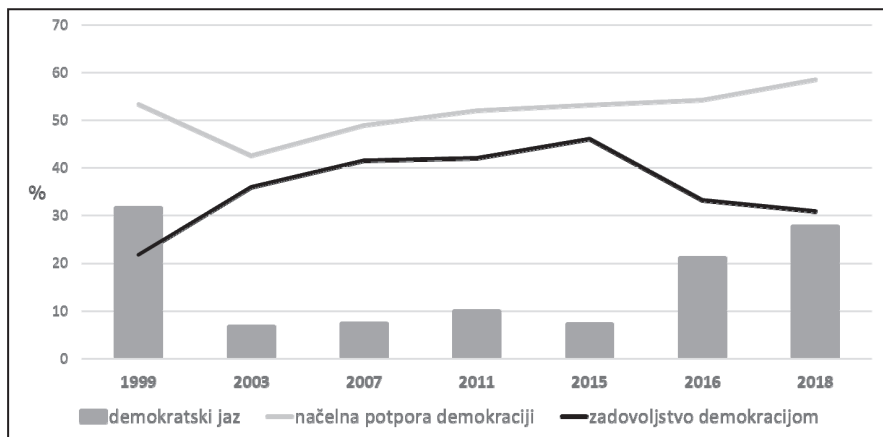
2003. do 2015. bio razmjerno uravnotežen i prilično stabilan, nakon 2015. bilježi se znatan porast nezadovoljstva građana načinom na koji demokracija u Hrvatskoj funkcionira. Dvije trećine građana nije 2018. bilo zadovoljno hrvatskom demokracijom. Nezadovoljstvo nakon 2015. pritom je bilo čak veće nego 1999. – godine nakon koje su uslijedile bitne političke i institucionalne promjene koje su uspostavile drugačiji tip demokracije u Hrvatskoj.

Odgovor na drugo istraživačko pitanje o demokratskom deficitu dovodi u odnos normativnu i praktičnu potporu demokratskom sustavu i proizlazi iz prikazanih podataka. Grafikon 1. linijski prikazuje postotke građana koji normativno podržavaju demokraciju i građana koji su zadovoljni funkcioniranjem hrvatske demokracije, dok je "demokratski jaz" izražen stupčano. Kako su se longitudinalne promjene dogodile uglavnom na razini zadovoljstva građana funkcioniranjem demokracije, a znatno manje na normativnoj razini, grafikon dodatno potvrđuje nalaze iz tablice 2. Jaz između normativne i praktične potpore, a time i prostor za povećanu kolektivnu frustraciju građana funkcioniranjem konkret-

noga političkog sustava, bio je vrlo mali od 2003. do 2015. Nakon 2015. taj se jaz povećava i postupno se približava razini iz 1999. Ako ozbiljno uzmemo dosadašnje interpretacije o toj razlici kao demokratskom deficitu u funkcioniranju demokracije na razini stavova, pa i o svojevrsnome legitimacijskom procijepu unutar kojega učinci političkih i institucionalnih promjena na drugim razinama konsolidacije demokratskog poretka postaju neizvjesnijima, sustav fragilnijim, a odnosi među akterima podložniji promjenama, jasno je da je Hrvatska nakon 2015. ušla u spiralu u kojoj je mnogo teže kontrolirati tijek i ishode političkih promjena.

Odgovor na treće istraživačko pitanje podrazumijeva kombiniranje odgovora ispitanika na pitanja o normativnoj i praktičnoj potpori na individualnoj razini. Na taj način dolazimo do četiriju skupina ispitanika koje smo nazvali "zadovoljnim demokratima", "zadovoljnim autokratima", "nezadovoljnim ili kritičkim demokratima" i "nezadovoljnim autokratima". Ispitanici koji su u odgovoru na najmanje jedno od pitanja ostali neodređeni, svrstani su u petu, rezidualnu skupinu. Kako se može vidjeti iz tablice

Grafikon 1. Demokratski deficit u Hrvatskoj, 1999-2018.

Izvor: anketna istraživanja Fakulteta političkih znanosti, projekt "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" (arhivirano u: CEPIS, FPZG).

3, kategorija "ostalih" bila je na početku razdoblja vrlo brojna da bi se s vremenom znatno smanjila, što je uvelike utjecalo na drugačije distribucije i ostalih kategorija. Osim toga, na longitudinalno kretanje ukupne distribucije utjecale su mnogo više promjene na specifičnoj nego na normativnoj razini potpore demokraciji. Također, kao što je već utvrđeno, veći utjecaj snažnije povezanosti dviju varijabla na individualnoj razini u svakoj godini nije zabilježen, tim više što je ta povezanost bila najveća upravo 1999. jedine godine kada su "autokrati" značajno više bili zadovoljni funkcioniranjem demokracije (Čular 2005: 143-144).

Ponovno se jasno razlikuju dva razdoblja: od 2003. do 2015. distribucija i rast četiriju kategorija uglavnom su bili uravnoteženi, s nešto malobrojnijom skupinom "zadovoljnih autokrata", dok 1999. i razdoblje nakon 2015. karakterizira strukturno vrlo slično stanje u kojemu neke kategorije dominiraju nad ostalima. Važno je uočiti da je 1999. kategorija "nezadovoljnih demokrata" jedina dominirala nad svima ostalima, dok se nakon 2015. najbrojnijoj kategoriji "nezadovoljnih demokrata" pridružuje i kategorija "nezadovoljnih au-

tokrata". To je rezultat činjenice da su "nezadovoljni autokrati" jedina skupina koja je kontinuirano rasla u cijelom razdoblju. Istodobno, nakon 2015. najviše je postotno porasla upravo kategorija "kritičkih demokrata".

Ti podaci sugeriraju da se demokratski deficit u Hrvatskoj nakon 2015. ogleda u dvama oblicima. Prvo, raste broj "kritičkih građana" koji normativno prihvaćaju demokraciju, ali nisu zadovoljni načinom na koji ona funkcionira. Oni su vjerojatno otvoreni većim promjenama sustava, ali ne i onima koje bi dovele u pitanje demokratski karakter poretka. U jednom dijelu literature na takav se razvoj gleda optimistično, kao na sposobnost demokratskog poretka da se strukturno "korigira" u pravcu bolje institucionalne, predstavničke ili *policy*-performanse, bez izlaganja opasnostima koje bi ugrozile sam poredak. S druge strane, dugotrajniji postupan rast "nezadovoljnih autokrata" sugerira kako u Hrvatskoj ima sve više građana koji bi zbog nezadovoljstva funkcioniranjem sustava potencijalno prihvatili neki oblik nedemokratskog rješenja. Ovaj rad ne može odgovoriti na pitanje proizlazi li nezadovoljstvo "autokrata" funkcioniranjem hrvatske demokraci-

Tablica 3. Kombinirana varijabla demokratske potpore u Hrvatskoj, 1999-2018.

% (vertikalni)	1999.	2003.	2007.	2011.	2015.	2016.	2018.
Nezadovoljni autokrati	6,4	16,6	15,4	20,4	24,6	26,2	25,5
Zadovoljni autokrati	8,9	10,3	13,0	15,0	14,0	11,8	11,4
Nezadovoljni demokrati	30,2	19,1	20,7	27,2	23,2	33,0	38,2
Zadovoljni demokrati	8,8	19,2	22,8	24,0	28,5	19,9	19,0
Ostali	45,7	34,9	28,2	13,5	9,8	9,1	5,8

Izvor: anketna istraživanja Fakulteta političkih znanosti, projekt "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" (arhivirano u: CEPIS, FPZG).

je više iz njihova načelnog oponiranja demokraciji kao poretku (bili bi nezadovoljni svakom demokracijom) ili iz nezadovoljstva *outputima*, to jest onime što su konkretne demokratske vlasti u Hrvatskoj bile sposobne ponuditi građanima. U svakom slučaju, važno je da je riječ o građanima koji su potencijalno otvoreni podržati promjene koje u bitnome izlaze izvan okvira demokratskog načina odlučivanja.

Posljednje istraživačko pitanje odnosi se na ulogu stranaka u kultiviranju demokratske potpore sustavu na razini uvjerenja i ponašanja građana, a zahvaćeno je analizom povezanosti četiriju skupina građana prema tipu kombinirane potpore sustavu i njihovih stranačkih odabira. Namjeravani, odnosno stvarni stranački odabiri ispitanika grupirani su u tri kategorije stranaka. Prvu skupinu čine Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Socijal-demokratska partija (SDP), Hrvatska narodna stranka (HNS), Hrvatska seljačka stranka (HSS), Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSLS), Istarski demokratski sabor (IDS) i njihovi manji koalicijski partneri, a oni su u svim godinama predstavljali "lojalnost". Novonastale političke stranke – Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje

(HDSSB), Hrvatski laburisti (HL), lista Ivana Grubišića, Most i Živi zid te manje stranke koje se uobičajeno svrstavaju među "ostale" – svrstane su u kategoriju "glas".¹¹ Apstinenti pak predstavljaju opciju "izlazak". Neodlučni ispitanici, odnosno oni koji se ne sjećaju za koga su glasovali, izbačeni su iz analize. Tablica 4. prikazuje sažeti prikaz glavnih nalaza za svaku godinu.

Prvi je evidentan nalaz u tablici 4. da je povezanost dviju varijabla prilično niska. Drugim riječima, temeljni odabir ispitanika – glasovati za etabliranu ili novu stranku ili apstinirati – razmjerno malo ovisi o tome u kojoj se skupini kombinirane demokratske potpore ispitanik nalazi. Kada se tome doda da prema svojim stranačkim preferencijama pojedine kategorije ispitanika općenito malo odstupaju od prosječne distribucije za pojedinu godinu, jasno je da je demokratska potpora sustavu razmjern-

¹¹ Iznimke su birači Hrvatske stranke prava (HSP) i Hrvatske stranke umirovljenika (HSU). Premda su to "stare" stranke, HSP smo zbog krajnje ideološke pozicije u sustavu uvrstili u grupaciju "glas", a HSU u grupaciju "lojalnost" zato što nikad nije pokazivao obilježja prosvjedne stranke, a zbog izbornih koalicijskih od 2011. više nije bilo moguće izdvojiti birače HSU-a iz grupacije "lojalnost".

Tablica 4. Demokratska potpora i glasovanje za političke stranke u Hrvatskoj, 1999-2018.

	1999.	2003.	2007.	2011.	2015.	2016.	2018.
Zadovoljni demokrati	Glas	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost
Nezadovoljni demokrati	Lojalnost	Glas	Izlazak	Lojalnost, Glas	Glas, Izlazak	Glas	Glas, Izlazak
Zadovoljni autokrati	Glas, Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost	Lojalnost
Nezadovoljni autokrati	Glas, Izlazak	Glas, Izlazak	Glas, Izlazak	Izlazak	Glas	Glas	Glas
Cramerov V	.15**	.13**	.14**	.09*	.09*	.15**	.18**

Bilješka: U tablici je prikazan samo onaj stranački odabir koji je nadpredstavljen u pojedinoj skupini kombinirane demokratske potpore u odnosu prema uzorku u godini na koju se odnosi.

Izvor: anketna istraživanja Fakulteta političkih znanosti, projekt "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" (arhivirano u: CEPIS, FPZG).

no jednako raspoređena prema pojedinim tipovima stranaka. Taj bi se nalaz mogao interpretirati optimistično iz perspektive demokratskog poretka: bez obzira na razmjerno visoku prisutnost "autokratskog" sentimenta u populaciji i objektivno visokog nezadovoljstva funkcioniranjem demokracije u Hrvatskoj, ne postoji dostatan dokaz za to da su "nezadovoljni" i "autokrati" pronašli u nekom tipu stranke jasan predstavnički kanal. Istina, nove i prosvjedne stranke nadprosječno privlače one koji su nezadovoljni hrvatskom demokracijom, dok za "stare" etablirane stranke više glasuju oni koji su zadovoljni funkcioniranjem demokracije, ali ne postoji vrsta stranaka koja bi dominantno privlačila bilo "nezadovoljne demokrate" bilo "nezadovoljne autokrate".

No, ako bismo unutar tako malih razlika pokušali detektirati određene tendencije i naznake budućih kretanja, cjelokupna slika postaje kompleksnijom. Prvo, povezanost dviju varijabla

nakon 2015. ipak je viša nego u svima prethodnim godinama i prelazi jačinu povezanosti iz 1999. Time se dodatno potvrđuju nalazi da je 2015. bila godina početka novog trenda. Otad apsolutno rastu nezadovoljstvo funkcioniranjem demokracije u Hrvatskoj i relativni demokratski deficit sustava, što uzrokuje dominaciju "nezadovoljnih demokrata" i "nezadovoljnih autokrata", ali se ta godina pokazuje kritičnom i u smislu sve boljeg strukturiranja stranačkog odabira birača upravo s obzirom na njihov odnos prema demokraciji.

Drugo, dok tablica 4. jasno pokazuje da su kategorije "zadovoljnih demokrata" i "zadovoljnih autokrata", konzistentno njihovima stranačkim odabirima, povezanije sa strankama "lojalnosti", u ostalima dvjema kategorijama došlo je do određenih promjena. "Nezadovoljni autokrati", koji su niz godina bili nadpredstavljeni u strankama "glasa", ali i među apstinentima, od 2015. postaju nadpredstavljenima isključivo u redo-

vima stranaka "glasa". Istodobno, "nezadovoljni demokrati" nakon 2015. sve češće biraju "izlazak" iz arene političkog natjecanja i participiranja. Ako smo na laz o niskoj razini povezanosti skupina potpore demokraciji i odabira birača interpretirali optimistično iz pozicije demokratskog sustava, mora se primijetiti da unutar tog sklopa postoje naznake tendencija koje bi hrvatskoj demokraciji mogle biti izazov: "kritički demokrati" postupno se pasiviziraju, dok se "nezadovoljni autokrati" sve više politički aktiviraju, pronalazeći u novim strankama svoj politički izraz i kanal političkoga predstavnništva.

Zaključno, ova jednostavna deskriptivna analiza građanske potpore demokraciji u Hrvatskoj u proteklih dvadeset godina ukazuje na to da su se posljednjih nekoliko godina dogodile znakovite promjene u odnosu građana prema demokratskome političkom poretku. Očit pad zadovoljstva načinom na koji demokracija u Hrvatskoj funkcionira proizvodi sve veći demokratski jaz, kao i porast skupina "kritičkih građana" i "nezadovoljnih autokrata". Premda više nezadovoljnih građana još uvijek pripada skupini "kritičkih demokrata", postoje naznake njihove političke pasivizacije. Nasuprot njima, "nezadovoljni autokrati" jasnije se uključuju u politički život, nalazeći u novima, često prosvjednim strankama svoje političke predstavnike.

Zaključak

Premda nema jasnog dokaza da ukupna normativna potpora demokraciji u Hrvatskoj opada, utvrđeno je kako hrvatska demokracija funkcionira s, otprilike, 30 do 40 posto građana koji bi podržali jakoga političkog vođu umjesto demokratskih postupaka kolektivnog odlučivanja. Taj podatak uvjerljivo svjedoči da ni nakon trideset godina od prvih demokratskih izbora i dvadeset godina otkako je počela konsolidacija demo-

kracije na institucionalnoj i predstavničkoj razini, izbori, stranke, stranačko natjecanje, demokratsko političko predstavnništvo i odlučivanje nisu utjecali na veće prihvaćanje demokracije od strane građana. Hrvatska nije dokaz valjanosti postavke da izloženost građana demokratskoj politici s vremenom dovodi do postupnog pretvaranja makar jednog dijela "autokrata" u "demokrate".

Posve suprotno, demokratska politika dovela je do osjetnog pada zadovoljstva građana načinom na koji hrvatska demokracija funkcionira. Usporedno sa sve većim uspjehom novih stranaka, prodorom populizma i povećanom nestabilnošću stranačkog sustava, ali i s prijevremenim izborima, kratkotrajnim vladama i sve jasnijim zahtjevima za institucionalnim promjenama te rastom demokratskoga deficita, demokratska politika sve manje zadovoljava očekivanja i onih 50 do 60 posto građana koji su na normativnoj razini odani ideji demokracije. Ovaj rad ne može odgovoriti na pitanje o uzrocima rasta nezadovoljstva demokracijom u Hrvatskoj. Činjenica da je do većih promjena stavova birača došlo tek nakon 2015. isključuje interpretaciju prema kojoj su nove prosvjedne stranke izgradile svoj uspjeh kanalizirajući nakupljeno nezadovoljstvo samom demokracijom, premda je građansko nezadovoljstvo moglo biti prisutno na nižim razinama demokratske potpore te se moglo prenositi iz sfere ekonomskih vrednovanja *outputa* demokratske politike. Vjerojatnije je da je porast nezadovoljstva samom demokracijom posljedica recentnog razvoja političke ponude – stranaka i političke elite. Koliko su tome pridonijeli važnost pitanja koja su nove stranke otvorile, širenje populističkog diskursa i retorike, način na koji su *mainstream*-stranke odgovorile na nove izazove, a koliko sama politička nestabilnost, pitanja su koja zahtijevaju dodatna istraživanja.

Gotovo svi pokazatelji ukazuju na zanimljivu podudarnost dvaju razdoblja. Odnosi na razini stavova potpore demokraciji nakon 2015. ponovno se strukturiraju nakon duljeg razdoblja posve drugačijih odnosa, slično kao neposredno prije 2000. – godine kada su se, nakon kritičnih izbora i promjene vlasti, dogodile najveće institucionalne promjene u tridesetogodišnjoj povijesti hrvatske demokracije. Pritom su neki odnosi prije kritičnih promjena 2000. mnogo određenije ukazivali na budući razvoj demokracije nego u današnjim okolnostima. Primjerice, "kritički demokrati" potpuno su dominirali nad ostalim skupinama kombinirane potpo-

re, a ujedno su ih politički predstavljale *mainstream*-stranke koje su potpuno lojalne demokratskom poretku. Nakon 2015. "kritički demokrati" još su uvijek bili najbrojnija skupina građana, ali ih slijedi otprilike četvrtina biračkog tijela koje možemo smatrati "nezadovoljnim autokratima". Pritom obje skupine nešto više traže svoje političke predstavnike u novim strankama, čija lojalnost demokratskom poretku još nije potpuno provjerena, s naznakama političkog aktiviranja "nezadovoljnih autokrata" i pasiviziranja "kritičkih demokrata". To čini krajnji ishod razvoja demokracije u Hrvatskoj znatno neizvjesnijim nego 1999.

Literatura

- Almond, Gabriel, Verba, Sidney. 2000, 1963.¹ *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja*. Zagreb: Politička kultura.
- Armington, Klaus, Guthmann, Kai. 2014. Democracy in Crisis? The Declining Support for National Democracy in European Countries, 2007–2011. *European Journal of Political Research*. (53) 1: 423–442.
- Baloban, Stjepan, Rimac, Ivan. 1998. Povjerenje u institucije u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*. (68) 4: 663–672.
- Booth, John i Seligson, Mitchell, 2009: *The Legitimacy Puzzle in Latin America: Political Support and Democracy in Eight Nations*. New York: Cambridge University Press.
- Campbell, Ross. 2019. *Popular Support for Democracy in Unified Germany: Critical Democrats*. London: Palgrave.
- Canache, Damarys, Mondak, Jeffery, Seligson, Mitchell. 2001. Meaning and Measurement in Cross-National Research on Satisfaction with Democracy. *Public Opinion Quarterly*. (65) 4: 506–528.
- Crouch, Colin. 2016. The march towards post-democracy, ten years on. *The Political Quarterly*. (87) 1: 71–75.
- Čular, Goran. 2005. Političke stranke i potpora demokraciji. U: Čular, Goran. (ur.). *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 123–179.
- Dahl, Robert. 1999, 1989.¹ *Demokracija i njezini kritičari*. Zagreb: Politička kultura.
- Dahlberg, Stefan, Linde, Jonas, Holmberg, Sören. 2013. *Dissatisfied Democrats. A Matter of Representation or Performance?* Working paper series, QOG–The quality of government institute, University of Gothenburg.
- Dalton, Russell J. 1999. Political Support in Advanced Industrial Democracies. U: Norris, Pippa. (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, str. 57–77.
- Dalton, Russell J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: The erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Eckstein, Harry. 1961. *A Theory of Stable Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Ferrin, Monica, Kriesi, Hanspeter. 2016. Introduction – Democracy: the European Verdict. U: Ferrin, Monica, Kriesi, Hanspeter. (ur.). *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Oxford: Oxford University Press, str. 1–20.
- Flinders, Matthew. 2017, 2012.¹ *Braneći politiku. Zašto je demokracija bitna u 21. stoljeću?* Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Foa, Roberto Stefan, Mounk, Yascha. 2016. The Democratic Disconnect. *Journal of Democracy*. (27) 3: 5–17.
- Freedom House 2019. *Freedom in the World 2019 – Democracy in Retreat*. Freedom House. www.freedomhouse.org
- Easton, David. 1965a. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley and Sons.
- Easton, David. 1965b. *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Easton, David. 1975. A Reassessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*. (5) 4: 435–457.
- Gvozdanović, Anja. 2014. Politički utjecaj i vrijednosti kao odrednice politič-

kog povjerenja mladih u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*. (44) 1: 5-30.

Henjak, Andrija. 2017a. Institutional Trust and Democracy Satisfaction in Croatia: Partisanship Versus Outcome Driven Evaluations. *Hrvatska i komparativna javna uprava*. (17) 3: 343-363.

Henjak, Andrija. 2017b. Lojalnost, glas ili izlazak: izborna participacija i potpora novim strankama u Hrvatskoj. *Anali Hrvatskog politološkog društva*. (14) 79-103.

Hernandez, Enrique. 2016. Europeans' View of Democracy: The Core Elements of Democracy. U: Ferrin, Monica, Kriesi, Hanspeter. (ur.). *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Oxford: Oxford University Press, str. 43-63.

Hirschman, Albert O. 2010, 1970.¹ *Izlazak, glas i lojalnost. Reakcija na propadanje tvrtki, organizacija i država*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Klingemann, Hans-Dieter. 1999. Mapping political support in the 1990s: A global analysis. U: Norris, Pippa. (ur.). *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, str. 31-56.

Maldini, Pero. 2006. Političko-kulturalni preduvjeti demokratizacije. *Politička misao*. (43) 3: 87-108.

Maldini, Pero. 2008. Političko povjerenje i demokratska konsolidacija. *Politička misao*. (45) 1: 179-199.

Nikodem, Krunoslav. 2019. "Važno je imati moćnog vođu!" Analiza autoritarnosti u hrvatskom društvu od

1999. do 2018. godine. *Društvena istraživanja*. (28) 3: 391-410.

Norris, Pippa. 1999: Introduction: The growth of critical citizens. U: Norris, Pippa. (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, str. 1-28.

Norris, Pippa. 2011. *Democratic Deficit. 'Critical Citizens' Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

Radman, Zoran. 2010. Građanstvo i oblici političke potpore: slučaj jadranske regije. *Anali Hrvatskog politološkog društva*. (7) 213-237.

Rose, Richard, Mishler, William. 1996. Testing the Churchill Hypothesis: Popular Support for Democracy and its Alternatives. *Journal of Public Policy*. (16) 1: 29-58.

Sekulić, Duško, Šporer, Željka. 1997. Regime Support in Croatia: Determinants of Regime Support in the Past, Present and Future. *Revija za sociologiju*. (28) 1-2: 35-61.

Sekulić, Duško, Šporer, Željka. 2010. Gubimo li povjerenje u institucije? U: Kregar, Josip, Sekulić, Duško, Šporer, Željka. (ur.). *Korupcija i povjerenje*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, str. 71-117.

Tormey, Simon. 2015. *The End of Representative Politics*. London: Polity.

Vujčić, Vladimir. 1999. Politička kultura: politička potpora (legitimacija, povjerenje, identitet). *Politička misao*. (36) 3: 101-120.

Vujčić, Vladimir. 2008: *Kultura i politika*. Zagreb: Politička kultura.

Dodatak

Normativna potpora demokraciji

Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što Vi o tome mislite?

a) Potrebni su jaki vođe; b) Demokracija je uvijek najbolja; c) Ne znam, nisam siguran

Praktična potpora demokraciji

Općenito govoreći, u kojoj ste mjeri zadovoljni načinom na koji funkcionira demokracija u Hrvatskoj?

a) Vrlo zadovoljan; b) Donekle zadovoljan; c) Donekle nezadovoljan; d) Vrlo nezadovoljan; e) Ne znam, ne mogu procijeniti

(Pitanje je tijekom dvadeset godina doživljavalo manje preinake. Tako je na početku glasilo: "U kojoj ste mjeri općenito zadovoljni demokracijom u Hrvatskoj?" U prvima trima istraživanjima opcije "donekle zadovoljan" i "donekle nezadovoljan" bile su "uglavnom zadovoljan" i "uglavnom nezadovoljan", a 1999. umjesto odgovora "ne znam, ne mogu procijeniti" bila je ponudena opcija "niti zadovoljan, niti nezadovoljan").

Tablica 5. Kritejska validacija varijabla "vođe-demokracija" i "zadovoljstvo demokracijom" (grupirano u tri kategorije) – ANOVA, Scheffeoov test, eta

Godina istraživanja	1999.			2003.			2007.			2011.			2015.			2016.			2018.		
	AUT	POV	(% obj. varijance)	AUT	POV	(% obj. varijance)	AUT	POV	(% obj. varijance)	AUT	POV	(% obj. varijance)	AUT	POV	(% obj. varijance)	AUT	POV	(% obj. varijance)	AUT	POV	(% obj. varijance)
Vođe-demokracija	-29 (D)	-11 (0)	(37)	-37 (D)	-10 (A)	(33)	-23 (D)	-05 (D)	(37)	-22 (D)	-23 (0)	(43)	-08 (D)	-51 (0)	(44)	-24 (0)	-68 (0)	(49)	-13 (D)	-49 (0)	(47)
	.20 (0)	-.09 (D)		.14 (0)	-.01 (0)		.09 (0)	-.04 (0)		.08 (0)	-.04 (A)		-.02 (0)	-.11 (A)		-.15 (D)	.03 (A)		.18 (A)	-.07 (D)	
	.48 (A)	.39 (A)		.40 (A)	.07 (D)		.30 (A)	.10 (A)		.29 (A)	.07 (D)		.11 (A)	.14 (D)		.26 (A)	.07 (D)		.24 (0)	.15 (A)	
Zadovoljstvo demokracijom	64.7	22.1	(.21)**	71.4	2.8	(.07)*	30.4	2.6	(.07)*	28.0	3.7	(.24)**	4.4	14.8	(.18)**	20.9	18.7	(.20)**	12.6	9.8	(.14)**
	(.33)**			(.34)**			(.23)**			(.24)**		(.09)*	(.10)*	(.18)**		(.21)**			(.16)**		
	-.28 (N)	-.44 (N)		-.05 (N)	-.33 (N)		-.09 (Z)	-.34 (N)		-.24 (0)	-.18 (0)		-.18 (0)	-.18 (0)		-.84 (0)	-.08 (N)		-.08 (N)	-.25 (0)	
.24 (0)	.14 (0)		-.04 (Z)	.18 (0)		.01 (N)	.14 (0)		-.20 (N)	-.16 (N)		-.20 (N)	-.16 (N)		-.19 (N)	.16 (Z)		.16 (Z)	-.20 (N)		
.25 (Z)	.81 (Z)		.22 (0)	.36 (Z)		.23 (0)	.32 (Z)		.26 (Z)	.19 (Z)		.26 (Z)	.19 (Z)		.49 (Z)	.25 (0)		.25 (0)	.44 (Z)		
F (eta)	38.4	160.0	(.49)**	5.7	64.7	(.33)**	5.5	55.8	(.31)**	23.5	23.5	ns	14.7	14.7	ns	75.7	75.7	(.37)**	7.1	46.4	(.30)**
	(.26)**			(.10)**			(.10)**		(.10)**	(.23)**		(.18)**		(.18)**		(.37)**			(.12)**		

Bilješka: AUT – prvi i jedini unipolarni faktor ljestvice socijalne autoritarnosti (5 itema – više vrijednosti, veća autoritarnost); POV – prvi unipolarni faktor ljestvice povjerenja u institucije (12 itema – više vrijednosti, veće povjerenje). Vrijednosti su aritmetičke sredine za pojedine skupine: D – "demokrati", A – "autokrati", Z – "zadovoljan", N – "nezadovoljan", 0 – ne zna, ne može procijeniti. Osjenčane kućice prikazuju skupinu koja se statistički značajno razlikuje od ostalih, odnosno na skupine koje se međusobno značajno razlikuju nakon provedenog Scheffeoova testa. Razine značajnosti: * .05, ** .01, ns – iznad .05.

Izvor: anketna istraživanja Fakulteta političkih znanosti, projekt "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj" (arhivirano u: CEPIS, FPZG).

Critical Citizens or Dissatisfied Autocrats? Support for Democracy in Croatia between 1999 and 2018

Abstract Have the attitudes of citizens on democracy changed under increased institutional instability and party system changes in Croatia in recent years? In an attempt to answer that question, the authors start with the concept of support for democracy as originally conceived by David Easton, and later further elaborated on by Russel Dalton and Pippa Norris. This article provides an analysis of the relationship between diffuse and specific support for democracy in Croatia between 1999 and 2018 and its impact on voting behaviour including casting a ballot for the established parties (*loyalty*), for the new and protest parties (*vote*) or abstention (*exit*). The analysis involves seven time points in electoral survey research between 1999 and 2018 in Croatia and is complementary to other research on support for democracy in the country. The results confirm that the gap between normative support and the satisfaction with how democracy works increases over time, which is also evident from the increase in the number of critical (dissatisfied) democrats, but also of dissatisfied autocrats. Although both groups are still rather evenly represented among the established and the new political parties, there are indications that the dissatisfied autocrats will more often than not opt for the *vote* rather than the *exit*. At the same time, the overall picture of the post-2015 internal structure of democratic support increasingly resembles the pre-2000 era, when major institutional changes took place, giving an added dimension to the political changes of 2015 and 2016 and sparking the question of the future impact that new political actors will have on the support for democracy.

Key words support for democracy, critical democrats, dissatisfied autocrats, voting behaviour, Croatia